

AUEZOV
UNIVERSITY
1943

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

O'ZBEKISTON GEOGRAFIYA JAMIYATI

O'SH DAVLAT UNIVERSITETI

M.O.AVEZOV NOMIDAGI
JANUBIY QOZOG'ISTON UNIVERSITETI

GEOGRAFIYA FANIDA TIZIMLI YONDASHUV:
NAZARIYA, EKSPERIMENT, AMALIYOT VA TA'LIM

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
MATERIALLARI

2025-yil 16-17 iyun

Chirchiq-2025

Yakkabog‘ tumanidagi yuqori migratsiya darajasi ko‘plab omillarning yig‘indisi hisoblanadi. Muammoni kamaytirish uchun mahalliy darajada ish o‘rinlarini ko‘paytirish, infratuzilmani rivojlantirish, ta’lim va tibbiyot xizmatlarini yaxshilash zarur. Aks holda, yoshlar qishloqlarda qolmaydi va bu uzoq muddatli demografik va ijtimoiy muammolarga olib keladi. Yakkabog‘ tumanida tashqi migratsiya holatlarining kamayishi, avvalo, aholining o‘z yurtida munosib hayot kechirish imkoniyatlarini yaratish bilan chambarchas bog‘liqdir. Bu boradagi tizimli va maqsadli islohotlar tuman taraqqiyotining asosiy omillaridan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev S.I., Murtazaev B.Ch., Nazarov M.G. Qashqadaryo havzasi o‘rtacha baland tog‘ landshaftlarining xususiyatlari // Tabiatdan foydalanish va muhofaza qilishning geografik asoslari. -Namangan, 2010. –B. 95-97.
2. Glossary on Migration. International Migration Law. No. 34. Geneva: International Organization for Migration, 2019. 247 p. ISSN: 1813-2278
3. Namozov, J. R. A. (2021). Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya: shakllanishi, rivojlanishi va muammolariga oid ba’zi mulohazalar. Academic research in educational sciences, 2(12), 427-436
4. Qashqadaryo viloyati Statistika boshqarmasi ma’lumotlari. <https://www.qashstat.uz/uz/>
5. Qurbonov Sh.B., Fedorko V.N. O‘zbekiston geografiyasi (II qism. O‘zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi). Darslik – Toshkent. Yangi Chirchiq prints, 2024. – 412 b.
6. Soliyev A.S. O‘zbekiston geografiyasi. – Toshkent, 2014.
7. Tojiyeva Z.N. Aholi geografiyasi. Darslik. - Toshkent.: «Innovatsiya-Ziyo”, 2020, 294 b.
8. Тожиева З.Н. “Ўзбекистон Республикасида демографик жараёнлар ва уларнинг ҳудудий хусусиятлари”. Геог. фан. докт. дисс. автореф.... – Тошкент: Ўзбекистон Миллий университети, 2017. – 67 b.

QASHQADARYO DARYOSI: TABIIY-GEOGRAFIK XUSUSIYATLARI VA IQTISODIY AHAMIYATI

Qurbonmurodov Elyor Ulug‘bek o‘g‘li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya: Maqolada Qashqadaryo daryosining tabiiy geografik xususiyatlari, shakllanish manbalari, gidrologik rejimi hamda ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati yoritilgan. Daryo havzasining relyef, iqlim va tuproq-xo‘jalik sharoitlari asosida shakllangan tabiiy jarayonlar tahlil qilingan. Bundan tashqari, daryo suvidan foydalanishning hozirgi holati va ekologik muammolar hamda ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Qashqadaryo daryosi, tog‘ daryolari, gidrologik rejim, irrigatsiya, ekologik muammo, suv resurslari, havza tizimi.

Kashkadarya river: physical - geographical features and economic significance

Abstract: This article discusses the natural and geographical features, sources of formation, hydrological regime and socio-economic significance of the Kashkadarya River. The natural processes formed on the basis of the relief, climate and soil and economic conditions of the river basin are analyzed. In addition, the current state of river water use and environmental problems and ways to eliminate them are considered.

Keywords: Kashkadarya River, mountain rivers, hydrological regime, irrigation, environmental problem, water resources, basin system.

O‘zbekistonning janubi-g‘arbiy hududida joylashgan Qashqadaryo viloyati o‘zining murakkab tabiiy geografik tuzilishi, suv resurslari va sug‘oriladigan yer maydonlari bilan ajralib turadi. Mintaqaning asosiy suv manbalaridan biri - Qashqadaryo daryosi bo‘lib, u viloyatning tabiiy hamda iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Daryo qadimdan bu yer aholisining hayoti, qishloq xo‘jaligi, ayniqsa sug‘orma dehqonchiligi uchun asosiy suv manbai hisoblanadi. Shu bois,

Qashqadaryo daryosini chuqur ilmiy o‘rganish, uning tabiiy jarayonlardagi o‘rni va inson faoliyati bilan bog‘liq muammolarini tahlil etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Qashqadaryoning tabiiy geografik xususiyatlari va irmoqlari

Qashqadaryo daryosi O‘zbekistonning janubi-g‘arbiy qismida, Hisor tizmasining etaklarida, Qashqadaryo viloyatining markaziy hududlari orqali oqib o‘tadi. Daryoning umumiy uzunligi 378 km ni tashkil etadi, havzasining umumiy maydoni esa 8,780 km² ga tengdir [2]. Daryo asosan tog‘ irmoqlari hisobiga hosil bo‘lgan va tog‘oldi vodiysi bo‘ylab oqib o‘tadi. Daryoning o‘zi va irmoqlari qarama-qarshi zonalarda joylashgani sababli, suv bilan to‘yinishi, gidrologik rejim va uzunlik ko‘rsatkichlari jihatdan farqlanadi. Qashqadaryo daryosining irmoqlari asosan tog‘li hududlardan boshlanadi va aralash to‘yinish tipiga ega. Irmoqlarning suv sarfi yil davomida mavsumiy o‘zgaruvchanlikka ega bo‘lib, bu ularning qishloq xo‘jaligidagi rolini belgilaydi. Irmoqlar, ayniqsa bahor oylarida, daryo suvining asosiy qismini shakllantiradi, qishda esa oqim sezilarli kamayadi.

Qashqadaryo daryosining asosiy irmoqlari:

1. Kitobsoy

- Uzunligi: 70 km atrofida.
- Manbai: G‘arbiy Hisor tizmasidagi qorli tog‘lardan boshlanadi.
- To‘yinish turi: Asosan qor va muzlik suvlari bilan to‘yinadi, bahorda eng yuqori suv sarfi kuzatiladi (mart-aprel) [2].

2. Yakkabog‘soy

- Uzunligi: 88 km.
- Manbai: Zarafshon tizmasining janubiy yonbag‘ridan boshlanadi.
- To‘yinish turi: Aralash — qor va yomg‘ir suvlari, yozda kamayadi, bahor-yomg‘ir mavsumida kuchli oqim vujudga keladi [3].

3. G‘uzordaryo

- Uzunligi: 60–70 km.
- Manbai: Janubiy Hisor tizmasining o‘rtacha balandlikdagi zonalaridan boshlanadi.
- To‘yinish turi: Yomg‘ir va yer osti suvlari, ayrim joylarda bahorgi qor erishlaridan ham ta‘minlanadi [4].

4. Kosonsoy

- Uzunligi: 65 km.
- Manbai: G‘arbiy Hisor tizmasining sharqiy yonbag‘ridan boshlanadi.
- To‘yinish turi: Yomg‘irli va qorli, bahor va kuzda yog‘ingarchiliklarga bog‘liq holatda oqim kuchayadi [1].

5. Chiroqchisoy

- Uzunligi: 45 km.
- Manbai: Qamashi tumanining tog‘oldi mintaqalaridan boshlanadi.
- To‘yinish turi: Asosan yomg‘ir suvlari va qisman yer osti suvlari bilan to‘yinish; qurg‘oqchil yillarda mavsumiy qurib qolish holatlari kuzatiladi [3].

Daryo asosan tog‘lardan oquvchi kichik irmoqlarning qo‘shilishi natijasida shakllangan bo‘lib, eng yirik irmoqlari — Kitobsoy, Yakkabog‘soy va G‘uzordaryodir. Daryoning to‘lin suv davri asosan bahor oylarida (mart-may), bu davrda tog‘lardagi qorlar eriydi va oqim kuchayadi. Qishda esa suv sathi ancha past bo‘ladi, bu esa gidrologik rejimning mavsumiy xususiyatini ko‘rsatadi.

Qashqadaryo daryosi havzasida iqlim kontinental bo‘lib, yozda juda issiq va quruq, qishda esa sovuq bo‘ladi. O‘rtacha yillik yog‘in miqdori 300–400 mm atrofida bo‘lib, asosan bahor va kuz oylariga to‘g‘ri keladi [3]. Ushbu iqlimiy sharoit daryoning to‘yinishida muhim omil hisoblanadi.

Qashqadaryo daryosining iqtisodiy va ekologik ahamiyati

Qashqadaryo daryosi viloyatdagi asosiy suv manbai bo‘lib, uning suvi dehqonchilikda, ayniqsa paxta va g‘alla yetishtirishda keng qo‘llaniladi. Hududdagi asosiy sug‘oriladigan yerlar aynan Qashqadaryo daryosining suvidan foydalanadi. Ma‘lumotlarga ko‘ra, viloyatdagi 200 ming gektardan ortiq yer maydonlari aynan ushbu daryodan olingan suv hisobiga sug‘oriladi [4].

Bundan tashqari, daryo atrofidagi qishloqlar aholisi ichimlik suvi, maishiy ehtiyojlar, baliqchilik va boshqa sohalar uchun ham undan foydalanadi. Bu esa daryoning ijtimoiy hayotdagi rolini yanada oshiradi.

Ammo so‘nggi yillarda suv sarfi va ifloslanish darajasining ortishi ekologik muammolarni yuzaga keltirmoqda. Daryo suvining pasayishi, kanal va zovurlardagi yo‘qotishlar, shuningdek, kimyoviy o‘g‘itlar bilan ifloslanish daryoning tabiiy muvozanatini buzmoqda. Ayniqsa, G‘uzor va Yakkabog‘ tumanlari atrofidagi suv tanqisligi va yerlarning sho‘rlanishi agrar sektor uchun jiddiy tahdid solmoqda.

Qashqadaryo havzasida vujudga kelayotgan muammolar va yechimlar

Bugungi kunda Qashqadaryo daryosi bilan bog‘liq bir qancha dolzarb muammolar mavjud. Ulardan asosiylari quyidagilardan iborat:

- Suv tanqisligi: Yoz mavsumida suvga bo‘lgan talab ortadi, ammo daryo sathi kamayadi. Bu holat ayniqsa irrigatsiya tizimining ishonchiligi va samaradorligiga ta’sir qiladi.

- Ifloslanish: Qishloq xo‘jaligida qo‘llanilayotgan pestitsidlar va o‘g‘itlar daryo suviga tushib, biologik muvozanatni buzmoqda.

- Sho‘rlanish va eroziya: Havzada noto‘g‘ri yer ishlovi natijasida eroziya kuchaymoqda, sho‘rlangan yerlar maydoni esa yil sayin ortmoqda. Ushbu muammolarning yechimi sifatida quyidagi chora-tadbirlar taklif etiladi:

1. Suv tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish, xususan, tomchilatib sug‘orish usulini qo‘llash.

2. Qayta foydalanish mumkin bo‘lgan suvlarni tozalash tizimlarini rivojlantirish.

3. Ekologik monitoring tizimini kuchaytirish va havza boshqaruvini ilmiy asosda olib borish.

Shuningdek, daryo atrofidagi bioxilma-xillikni saqlab qolish uchun himoya hududlarini tashkil etish, aholini ekologik madaniyatga o‘rgatish va bu borada jamoatchilik nazoratini yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyatga ega.

Qashqadaryo daryosi nafaqat tabiiy, balki iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik nuqtai nazardan ham katta ahamiyatga ega. Uning barqaror boshqaruvi va resurslaridan oqilona foydalanish butun Qashqadaryo viloyatining rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli daryoning tabiiy holatini saqlash, undan samarali foydalanish va ekologik muammolarni bartaraf etish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Ilmiy yondashuv asosida daryo havzasini boshqarish esa hozirgi va kelajak avlodlar uchun barqaror rivojlanishning asosiy omilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jalilov A. “Qashqadaryo viloyatining tabiiy geografik sharoiti va ekologik muammolari”, Qarshi DU, 2021. – 45-bet.

2. Karimov R. “O‘zbekiston daryolari va ularning gidrologik xususiyatlari.” – Toshkent: Fan, 2019.

3. To‘raqulov S. “Janubiy O‘zbekiston tabiiy geografiyasi.” – Qarshi: Nasaf, 2020. – 176 b.

4. O‘zbekiston Respublikasi Suv xo‘jaligi vazirligi. “2024-yilgi yillik hisobot.” – Toshkent, 2025.

integratsiyalashgan holda o‘qitish metodikasi va uning samaradorligi	
Tursunboyeva Sh.F., Abdimurotov O.U. Amudaryo tumani misolida tabiiy sharoit va iqtisodiy salohiyat uyg‘unligi	167
Nurillayeva D.I., Urinova N.S. Aqlli shaharlar va barqaror ekologik tizimlarning shaharlar rivojlanishidagi o‘rni	171
Abdullayeva S.O‘., Urinova N.S. Qashqadaryo viloyatida turizmning hududiy tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlari	173
Kozimova N.Z., Rayimova X. Z., Urinova N.S. Atmosferada kechadigan tabiiy jarayonlar va ularning ahamiyati	176
Толкунова Ж.Б., Джураева Л.В. Применение STEAM-подхода в преподавании естественных наук в начальных классах	179
Турахонова Д.С., Уразбаев А.К. Сурхондарё хавзаси ер юзининг структурасини карталаштиришда ва тадқиқ қилишда рельеф пластикаси картасининг роли	185
Урынбаева Г.Д., Джураева Л.В. Роль экскурсий и практических занятий в преподавании естествознания в начальной школе	179
Xabullayev A.Sh., Ashirov A. Toshkent viloyatining iqtisodiy rivojlanishida hududiy resurslardan samarali foydalanish	188
Xoliqov Sh.O‘., Namozov A.Z., Djurayeva L.V. Qashqadaryo viloyati o‘simlik dunyosining geografik tarqalishi va ularni muhofaza qilish	191
Xolmaxmatova O.N., Namozov J.A. Yakkabog‘ tumani ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanishining geografik masalalari	194
Xolmo‘minova M., Namozov J.A. Quyi Chirchiq tumani qishloq xo‘jaligi	196
Yermekbeyeva K.E., Urazbayev A.K. Tuproqlarning sho‘rlanishi va qishloq xo‘jalik ekinlarining xosildorligi	199
Abdullayeva F., Djumabayeva S. Qoraqalpog‘istonning sirli Chilpiq qal‘asi va uning uyg‘onishi	201
Nafasova S.S., Namozov J.A. Yakkabog‘ tumani aholi bandligini ta‘minlash masalalari	203
Qurbonmurodov E.U. Qashqadaryo daryosi: tabiiy-geografik xususiyatlari va iqtisodiy ahamiyati	206